

XVIII.

GÅRDBY KYRKOGRÅRD
ÖLAND
28.

28. Gårdby kyrkogård.

Pl. XVIII. Fig. 28.

Litteratur: Linnés *Öländska och Gotländska resa* s. 102. — Hifeling, *Dagbok öfver resa 1797*, teckning i tab. 6, *stor* kvart (icke uti atlas i 4:0). — Sjöborg, *Samlingar för Nordens Fornälskare*, II, fig. 231, tolkn. s. 58 f. — Ahlqvist, *Ölands historia och beskrifning*, II, 2, s. 48. — L. 1307. — Teckning af H. A. R. Sidén 1874 i ant. top. ark. — S. Söderberg, *Runologiska och arkeologiska undersökningar på Öland*, s. 9 f. i ATS, 9: 2. — E. Brate och S. Bugge, *Runverser*, s. 252 i ATS, 10: 1. — A. Noreen, *Altschwedische Grammatik*, Halle 1904, s. 486.

Runstenen står rest på Gårdby kyrkogård, straxt på södra sidan om gångstigen från östra ingången till kyrkogården, sydost om kyrkans kor, hvilken plats den också intog på Linnés tid, af hvilken den först omtalas (1741). Söderberg förmodar därför på anfördt ställe s. 9, att den tidigare funnits annorstädes i socknen och först något före Linnés besök blifvit uppställd på kyrkogården.

Gårdbysten är en tunn, blott 11 cm. tjock kalkstenshäll af brun färg. Ahlqvist uppgifver stenens höjd till 2 alnar 11 tum = 1,46 meter, hvilket ungefär motsvarar afståndet mellan det nedersta inristade strecket och stenens öfversta kant. Nu är den öfver marken synliga delen af stenen blott 1,20 m., hvilket beror därpå, att vid en planering af kyrkogården fyllning påförts omkring stenen, hvarigenom en del af ristningarna höljdes. Stenens största bredd är 1,20 m., enligt Söderberg 1,26 m.

Inskriftsidan, som vänder mot norr, är utan att vara tillhuggen tämligen jämn och glatt. Endast på ett par ställen finnas ojämnheter, som försvåra läsningen af inskriften. Dessa ojämnheter förefunnos dock, redan då inskriften inhöggs, och med vissitet kan det sägas, att stenens yta sedan den tiden icke undergått någon förändring.

Inskriften är inhuggen dels i en enkel slinga längs stenens kanter, dels inom fotstycket af det utsmyckade kors, som pryder midten af stenen. Den förra delen af inskriften kallar Söderberg *a*, den senare *b*.

Inskriften *a*, som börjar nederst till vänster, är tydligt och kraftigt huggen. Runornas längd växlar mellan 10 och 7 cm. Tre runor af sista ordet stå på nedre slingan utom slingan.

Runorna i de två första orden 1—15 **harprubr × raisti** äro grunda; i det sista ordet **karpum** äro de fyra första svaga, de flesta öfriga runor i *a* däremot kraftiga. I **smip** har i **m** Ψ hela stycket mellan kvistarne vid huggningen sprungit af. I **kuþan** är första runan icke stungen, såsom Hifeling antager. I **halfitran** äro de tre första runorna

starkt hopträngda och kännestrecket i den mellersta runan (†) mycket kort; det ser ut, som om runristaren glömt den mellersta runan och sedan klämt in den mellan de redan ristade * och †. Ordets sista **a** har kännestreck blott på stafvens vänstra sida, †, Hilfeling läser med orätt **i**, Ahlqvist däremot **a**. I sista ordet, **karþum**, är första runan hos Hilfeling tecknad som en binderuna, i det att ett kännestreck för † blifvit fogadt till öfre delen af stafven i †, men något dylikt kännestreck finnes icke, och Ahlqvist återger runan med **k**. Slutligen har Hilfeling uteslutit skiljetecknet framför **karþum**, hvaremot han har ett skiljetecken, som icke finnes på stenen, mellan **brupir** och **ans**.

Inskriften *b* är mera svårläst. Runorna äro ställda i en buktig rad och läsas nedifrån och uppåt. De äro grundt inhuggna samt af mycket växlande storlek. De längsta stafvarne äro 7 cm., de minsta knappt 3 cm. Första runan är på Hilfelings teckning **ƒ** och återgifves af Ahlqvist med **o**. Runan är **b** **β**, men de från stafven nedåt riktade strecken äro mycket grunda och knappt märkbara för ögat. De från stafven uppåt riktade strecken äro däremot fullt tydliga och intaga en sådan ställning till stafven, att det ej kan komma i fråga att läsa annat än **β**. Första ordet är alltså **brantr** ×. Andra ordet läses hos Hilfeling **†††** och återgifves af Ahlqvist **liti**. Första runan är emellertid **ℓ**, men mellersta delen af kännestrecket har icke kommit fram vid huggningen på grund af en här befintlig ojämnhet i stenen; den sista runan är **l** **i** med ett därefter följande skiljetecken. Nedom bandet öfver korsets fot står därefter **iakþu**, hvars **k** Söderberg i anteckningar, kanske gjorda efter inskriftens diskussion i Runverser, fattar som **f** † med följande anmärkningar: »Stafven 4½ cm., tydlig, ehuru toppen är svag, yttre kännestrecket också tydligt; mellan detta och stafven är nedre delen en fördjupning, obetydligt högre än de omgifvande ristade strecken. Längre upp saknas denna fördjupning, och i den sålunda högre ytan synes en jämförelsevis bred fördjupning, som kan tagas som toppen af ett kännestreck, men någon fortsättning nedåt finnes icke». Denna Söderbergs beskrifning fann jag vid mitt besök vara alldeles riktig, men hvad som förbjuder att antaga **f**, är det, att strecket i fråga sträcker sig högt öfver och faller helt och hållet ofvan en linie, dragen genom de närmaste runornas toppar. Runan synes sålunda blott kunna fattas som **k**. I sista ordet **kan** är **a** möjligen * genom felristning.

Inskriften är alltså följande:

a) Hufvudslingan:

*†††††††††† + †††††††††† × †††††††††† + †††††††††† + †††††††††† × †††††††††† + †††††††††† + †††††††††† × ††††††††††
 5 10 15 20 25 30 35 40
 + †††††††††† + †††††††††††† + †††††††††††† + †††††††††††† × †††††††††††† Utom slingan: ††††††††††††
 45 50 55 60 65 70 75 77

b) Korsets fot:

†††††††††† × †††††††††† × †††††††††††† †††††††††††† + ††††††††††††
 80 85 90 95 99

Translitteration:

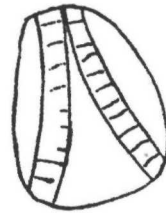
a) **harþruþr** + **raisti** × **stain** + **þinsa** + **aiftir** × **sun** + **sin** + **smip** × **trak** + **kupan** + **halfitran**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
 + **brupirans** × **sitr** × **karþum**
 60 65 70 75

b) **brantr** × **riti** × **iakþu** **raþa** + **kan**
 80 85 90 95 99

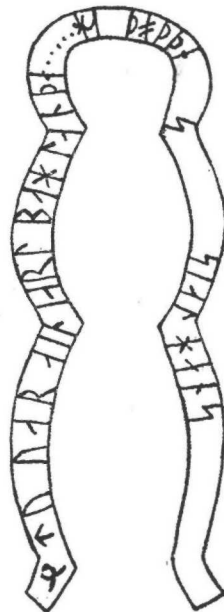
GÅRDBY KYRKOÅRD. ÖL.
29.

NORRA MÖCKLEBY KYRKOÅRD. ÖL.
30.

RUNSTENS SOCKEN. ÖL.
32.

Inskriften *a* till och med **kupan** är till betydelsen klar. »Härtrud reste denna sten efter sin son Smed, en bra karl». Namnet **harprubr** uppfattar Söderberg som kvinnonamnet *Hærþrúðr*, i det † fattas som *i*-omljud af *a* som i det följande **trak dræng**. Namnet *Hærþrúðr* är isl. *Herþrúðr*, t. ex. *Vigaglums saga* kk 10 och 11 (*Islenskar Forn-sögur* I, s. 31, 35). Mansnamnet *Smíðr*, som först brukats som tillnamn, påpekar Bugge äfven förekomma på Island, i Norge och i Danmark.

Tydningen af den återstående delen af inskriften *a*: **halfitran × brupirans × sitr × karþum** erbjuder större svårigheter och har af Söderberg och Bugge företagits på skiljaktigt sätt.

Orden **halfitran × brupirans** uppfattar Söderberg som *Hallfindr hann, bróðir hans* 'Hallfinn han, hans broder'. Bugge invänder dels, att en dylik ordföljd saknar motstycke, dels att namn med *-finnr* som sista led icke förekomma i Sverige, och tolkar orden, under antagande af uppsåtlig omflyttning af runorna, såsom **halfan ir × brupir ans** 'Halfdan är broder hans', förklarande **r** i **halfitran** som motsvarighet till **R** uti **ir** därpå, att **r** regelbundet skrefs efter *t*.

Norēn, *Altschwedische Grammatik*, Halle 1904, s. 486 tolkar stället med: *Hallfindr æn, bröþir ans, sitr Garþum* »sein bruder Hallfindr sitzt noch in Gardhar (d. h. Gårdby oder Russland?)». Norens tydning träffas äfvenledes af Bugges invändning, att namn med *-finnr* som sista led icke förekomma i Sverige; ordet *æn* förekommer ej heller så tidigt i betydelsen 'ännu' (*æn nu*, se Rydqvist, *Svenska språkets lagar* V, s. 126, not. 2).

Mig synes **halfitran** kunna uppfattas som en form hörande till adj. isl. *all-vitr* 'meget forständig' Fritzner. I isl. är adj. *vitr* ett ofta förekommande loford, t. ex. *vitr maðr ok réttorðr*, i synnerhet i sup. *manna vitrastr*, hvilket till betydelsen ungefär motsvarar förstärkningen *all-vitr*.¹ För det begynnande **h** kan jämföras **halkupan allgöðan** Bjälbo Ögl., undersökt af mig 1894, men troligen är det första **a †** i **halfitran**, hvilket, såsom Söderberg säger, ditsatts efteråt, emedan det förut blifvit afglömdt, att fatta som en efteråt gjord rättelse af felristningen **h †**, hvadan ristaren alltså åsyftat ***alfitran**. Att *v* betecknas med runan **f**, därpå finnas några exempel, såsom **fita faþum** L. 118 *hvíta váðum*, **finþipir** L. 1970 *Finnviðr*, **far** L. 1272 *var*. Detta **halfitran** ser ut som ack. sg. m. *allvitran* och som bestämning till **trak dræng** jämte det föregående **kupan**, hvilket i språket så ofta sammanställdes med ordet *drængr*, att det med detta kunde tänkas hafva sammansmält till ett begrepp, som kunde mottaga en dylik bestämning.

Det är emellertid betänkligt att antaga en sådan dubbel bestämning till **trak**, som saknar motstycke. Det återstår då att föra **halfitr**, nom. sg. f. *alvitr*, som bestämning till **harprubr** och **an æn** 'och, men' till den följande satsen, ehuru som obetonadt ord samman-skrifvet med det föregående. Ett lofordande adjektiv tillägges en moder å runstenen i S. Sätra skog (D. II, 43 Edsberg) Uppl., hvars inskrift enligt min undersökning 1902 slutar sålunda: **auk × estrip × eftir suni × sina × inkifast × auk × inkuar × kup × hiau kup × hialbi × ant × þaira ×**. Liksom ristaren där hedrar Estrid med omdömet »god», så lofordas här Härtrud som *al(l)vitr*, hvarmed det ej sällsynta bruket af adj. *sniallr* som berömmande

¹ Adj. *vitr* förekommer icke annars i runinskrifter, om icke möjligen därtill är att hänföra **fatran** Öl. 10 i ordgruppen: **eftir : kinu : fatran**, jfr **sahuatr** Öl. 41, L. 1300. Bugge, *Runverser* s. 259, tyder detta under antagande af omflyttning såsom *æftir Gunna diarfan*, finner alltså naturligt, att däri innehålles ett personnamn, följdt af ett adj. Öl. 10 har slingändarne inrullade såsom Öl. 28. Se vidare om denna inskrift här nedan i Tillägg.

attribut i runinskrifter kan jämföras. På att *æn* skrives **an**, finnas blott osäkra exempel (L. 882, 270, däremot står **en** L. 1202 enligt amanuensen C. Grönblad och **in** L. 265 enligt O. v. Friesen), men det är icke alldeles säkert, att **a** är åsyftadt, då det är inskriftens enda **þ**, däremot alla öfriga **þ**; det kan vara misshugg för **l**.

Att **halfitran** sålunda delvis föres till det föregående, hindrar ej antagandet af Söderbergs tydning för det närmast följande **brupir ans × sitr × karþum** »hans broder sitter i Gardarrike (Ryssland)». Söderbergs tanke på att en ordlek skulle förefinnas, i det att det gamla namnet på Gårdby äfven skulle varit *Gardar*, har med rätta icke vunnit bifall af Bugge. Framför **karþum** väntar man prep. *i*. Söderberg fattar dess saknad som en ålderdomlighet och hänvisar till Rigspula 47: *Þá kvað þat kráka, sat kvisti ein* som bevis för att i mycket gammal tid verbet *sitia* kunde förenas med blott dat. på frågan hvarest?; Bugge anser, att detta Eddaställe är ett mycket osäkert stöd, då prep. *á* lätt kan vara uteglömd framför *kvisti* af en afskrifvare, och finner sannolikare, att saken af prep. *i* uti inskriften är att uppfatta som förkortadt skrifsätt, som ofta användes i förbindelse med runomflyttning. Det synes, att man ock bör räkna med den möjligheten, att runristaren glömt af prep. *i*, ty talrika fall visa, att runristare ej varit mera fria för sådana fel än afskrifvare. Emellertid finnas i runinskrifter åtskilliga exempel på att prep. *i* saknas framför ortnamn: **büki · arbü** L. 951, **bügi : nesbü** L. 798 (enl. mig), **buki : uiki** L. 743, **buki : herfistam** L. 746, D. I, 111; **büki : ulsunti** D. II, 29 (enl. mig), **buki · haruistam** L. 668, D. I, 54, **büki · agurstam** L. 692. D. I, 67, **buki : hapistapum** L. 1184 (enl. mig), alltså åtta fall. I nio fall står åter prep. framför ortnamnet efter **buki**. Nu kan man ju i de åtta fallen få fram prep. *i* genom att läsa det slutande **i** uti **buki** dubbelt, men berättigandet af denna dubbelläsning är dock för åtskilliga af dessa inskrifter mycket tvifvelaktigt, då de annars i så fall upprepa runan: L. 743 **auk · kunimar**, L. 746 **auk · kisl**, L. 1184 **askata : auk : kupmutr**; man frågar sig, hvarför just vid ortnamns beteckning dubbelläsning skall antagas, hvilken visst icke är regel i de yngre runinskrifterna. Det synes således tänkbart, att runsvenskan jämte **i** med. dat. känt bruket af dativ ensam i betydelse af lokativ.

Af återstoden af inskriften: **brantr × riti × iakþu rapa × kan**, hör sannolikt **brantr** till det föregående och utgör namnet på den broder, som satt i Gardarrike. Mot den ordföljd **brantr × riti × iak**, som skulle uppstå, om **brantr** fattades som runristarens namn, har Bugge gjort invändning, Runverser s. 254. Att **brantr** icke ristats omedelbart efter **pum** i **Karþum**, kan bero på att ristaren genom att sätta detta ord på korsfoten ville förmedla sammanhanget med inskriftens slut.

De återstående orden på korsfoten: **× riti × iakþu rapa × kan** äro uppenbarligen ett verspar af en 3-stafvig och en 4-stafvig vers, förbundna genom alliterationen mellan **riti** och **rapa**, och att tillsättningen af **brantr** i den första versens början skulle vara synnerligen störande från metrisk synpunkt, är ett ganska viktigt stöd för antagandet, att **brantr** icke är namn på runristaren, hvilket ju måste föras tillsammans med verserna, utan på den affidnes broder och hör till det föregående.

Söderberg förklarar **riti** som pret. af ett *rita* 'rista'. Det oriktiga i att antaga ett dylikt verb är ådagalagdt *Runverser* s. 39 not. 4. Bugge gillar *Runverser* s. 254 uppfattningen af **riti** som pret. till inf. *rétt* men tror, att detta på detta ställe icke som annars har betydelse »resa (stenen)» utan »skriva (runorna) riktigt, affatta (runinskrifter)

rätt, såsom isl. *rétta kvið* betyder »formulera en rättslig utsago, som den riktigt skall vara». Denna betydelse skulle gifva en ypperlig tydning, men jag finner den ej annars betygd för *rétta* utom detta talesätt *rétta kvið* och hyser sålunda betänklighet mot dess antagande. I *Runverser* s. 260 föreslog jag tolkningen: *Brandr rétt i (h)iagg* 'Brand högg rätt i (adv. 'i stenen')', men dels finner jag ej någon parallell till denna användning af 'i' uti runinskrifter, dels skulle 'högg' bli utan utsatt subjekt, sedan **brantr** föres till det föregående. Då **riti** i alla fall måste ha betydelsen 'ristade', förmodar jag, att det är felristning för ***risti**. Ett fullkomligt motstycke därtill möter B. 93, L. 476, D. II, 115 Räcksta, Uppl., af mig undersökt 1904, på hvars kors står: **usiti riti steina**, hvilket måste betyda: 'Veseti ristade stenarne', enär dels V. annars är bekant som ristare, dels i det föregående den affidnes söner angifvas som de, som rest stenarne, hvarvid verbet **reisa** användes. Orden **riti** × **iak** antager jag sålunda betyda: »jag ristade». Bugge, *Runverser* s. 254, invänder mot Söderbergs uppfattning af **iak** som »jag», att på 1000-talet runristaren ytterst sällan talar i första personen, och sant är, att blott tre exempel finnas (Gåsinge, L. 925 **uit** · **iak**, Fyrby, D. 8 vo 55 **iak** · **uait**, enl. mig 1898, och Skeninge, undersökt af mig 1893: **purkil** × **krist** 'jag Torkell ristade'), men dessa torde väl ock vara nog att visa, det sådant uttryckssätt kunde förekomma.

Orden **pu rapa kan** öfversätter Söderberg: »du kan tyda» och antager, att bruket af 3 sg. *kann* i st. f. 2 sg. *kant* föranledts af att verbet genom ett ord är skildt från sitt subj. Bugge, *Runverser* s. 254, finner denna tydning sannolik, då Rydqvist I, 330 har ex. på att personmärket *-t* fattas i 2 sg. äfven i fsv., och jämför L. 333 *raþ þú rúnar* i afseende på bruket *þú*. Noreen, *Altschwedische Grammatik* s. 475, uppger dock först för tiden efter 1375 förekomsten af ändelslös 2 sg. i sådana verb som *kunna*, och *Runverser* s. 260 har af mig en tydning föreslagits, som synes tillfredsställande både till form och betydelse, nämligen ett opersonligt *þý ráða kann* »därför kan man tyda».

Huruvida äfven inskriftens andra sats har metrisk form, är tvifvelaktigt, men ordföljden talar därför, hvarför jag med någon tvekan så återgifver den.

Inskriftens transskription till fsv. är alltså följande:

*Hærþrúðr ræisti stæin þænsa æftir sun sinn Smið, dræng góðan, alvitr. Æn
bróðir (h)ans
sitr Gardum Brandr.
Risti iak,
þý ráða kann.*

Öfversättning: Härtrud reste denna sten, mycket klok, efter sin son Smed, en bra karl. Hans broder vistas i Gardarike (Ryssland), Brand. Jag ristade, därför kan man tyda.

29. Gårdby kyrkogård.

Pl. XIX. Fig. 29.

Af Frigelius meddelas teckning af ett fragment af en runsten, som jämte runstenen Öl. 28 säges finnas på Gårdby kyrkogård, men nu saknas.